

Den svenska sociologins dolda historia – fallet Gustaf Steffen

INGALILL ERIKSSON

Institutionen för samhällsvetenskap, Mitthögskolan i Sundsvall

Enligt den svenska sociologins historieskrivning utgjordes starten av att Torgny Segerstedt tillträdde den första professuren 1947 i Uppsala. Därefter följde Gunnar Boalt i Stockholm 1954, Gösta Carlsson i Lund 1956, Edmund Dahlström i Göteborg 1960 och Georg Karlsson i Umeå 1965. Gustaf Steffen, professor i nationalekonomi och sociologi 1903–1929 (fram till sin död), vid Göteborgs högskola brukar inte komma med i historieskrivningar, officiella sammanställningar eller i för allmänheten tillgängliga uppslagsböcker. (*Sociologin i Sverige*, 1988, *Bra Böckers lexikon*, band 19, 1981) Detta är något märkligt. Han kunde mycket väl ha lyfts fram som den svenske representanten bland tidiga europeiska sociologer. Han var född samma år som Max Weber, 1864.

Syftet är här att beskriva osynliggörandet av den första pionjärtiden inom svensk sociologi, samt ge en sammanfattande bild av Gustaf Steffens liv och verk. Efter dessa två delar följer ett försök till analys av orsakerna till osynliggörandet. Avslutningsvis vill jag peka på en förnyad aktualitet den sociologi får idag, som Gustaf Steffen stod för i början av seklet. Det finns också anledning att i detta sammanhang kritiskt reflektera kring hans kombination av utvecklingslära och intuitionsfilosofi.

I. Den svenska sociologins historieskrivning

I den utvärdering som gjordes av svensk sociologi 1987 återfinns en genomgång av ämnets utvecklingslinjer före och efter 1970. Författaren till det historiska avsnittet, Erik Allardt, beskriver det amerikanska inflytandet på svensk sociologi, något som även tidigare påtalats och analyserats (Allardt, 1973; Zetterberg, 1966) Det är att märka att Erik Allardt påstår att de första svenska sociologerna var amerikainfluerade. ”Man kan säga det så att de första svenska sociologerna snabbt kände sig hemmastadda med det variabelspråk och krav på operationella definitioner som utmärkte amerikansk sociologi” (*Sociologin i Sverige*, 1988:35).

I utvärderingsrapporten om svensk sociologi, beställd av Humanistiska-samhällsvetenskapliga forskningsrådet och UHÄ, nämns inte namnet Gustaf Steffen. Den bild som ges är att sociologin startade på 1940-talet.¹

1987 publicerades också en antologi, författad av verksamma sociologer (Fridjonsdottir, 1987). Antologin hade som syfte att presentera histo-

ria, aktuella problem och olika perspektiv. Gustaf Steffen omnämndes här i tre av bidragen, däribland i redaktörens avslutande kapitel:

Den svenska sociologins akademiska historia inleds egentligen 1903, då Gustaf Steffen kallades till en professur i nationalekonomi och sociologi vid Göteborgs universitet. Steffen som författade arbeten om bl a materialistisk historieuppfattning, sociala frågor och socialpsykologi, var influerad av flera samtida strömningar i europeiskt samhällstänkande, såsom fabianerna i England, den franska filosofen Henri Bergson och tysk sociologi. Gustaf Steffen bildade emellertid ingen sociologisk "skola" omkring sig och hans påverkan på svensk sociologis vidare utveckling är outhärdligt liten. (Fridjonsdottir, 1987:254)

På hedersplats i historieskrivningen hamnar Torgny Segerstedt. Det är ingen slump att såväl utvärderingen, som den samlande antologin utkom på jämna år efter Segerstedts tillträde. Torgny Segerstedt hamnar också på hedersplats i denna jubileumsantologi med ett inledningskapitel om "Svensk sociologi förr och nu" (Segerstedt, 1987:11–20). Segerstedts mycket korta beskrivning av sin föregångare sker i nedvärderande ordalag. Läsaren får en uppfattning om att professor Steffens största insats varit att skriva reportage och texter om "Världsåldrar". Avståndstagandet paras med en mycket kort och ofullständig uppräkningslista av Steffens skrifter. Detta är vad som står i Segerstedts artikel:

Gustaf Steffen fick 1903 en professur i nationalekonomi och sociologi vid Göteborgs Högskola. Steffen hade varit journalist och gjort reportage om de engelska arbetarnas villkor. Han var samtidigt influerad av den franska filosofen Henri Bergsons intuitionsfilosofi och förmodligen därför inte så benägen att ägna sig åt tung datainsamling. Han skrev bl a några digra volymer om Världsåldrarna. Carl Arvid Hessler prisar honom som en inspirerande lärare. Som så ofta måste man konstatera att en akademisk lärares inflytande är en svårämbar faktor. (Segerstedt, 1987:12)

Steffens verk *Sociologi. En allmän samhällslära*, som utkom i fyra delar 1910–1911 och som omfattade nära 800 sidor, nämns inte. Inte heller *Sociala studier. Försök till belysning af nutidens samhällsutveckling* i sex delar, 1905–08. Som jag ser det, markerar Segerstedt sitt avståndstagande genom att inte sätta sin tillit till professor Hesslers bedömning av Gustaf Steffen som läromästare inom akademien. (Steffen, 1910–11; Steffen, 1905–08; Hessler, 1982)

I jubileumsantologin från 1987 nämns Steffens namn av ytterligare en medförfattare, Bertil Pfannestill. Denne var föreståndare för Sociologiska institutionen i Lund 1948–56, men förlorade sedan striden om professuren på 1950-talet.² Pfannestill omnämner Steffen i en mening och då som "tidig förelöpare" (Pfannestill, 1987:21). Vid en närmare granskning av Pfannestills skrifter från 1940-talet finner jag att Steffen inte heller där nämns, mer än i mycket korta ordalag. Det är i två fotnoter, där han dock får erkännandet som "den svenske sociologen G F Steffen" (Pfannestill, 1943:24–25, 124).

Pfannenstill var vid tidpunkten för sociologins andra etablerande som vetenskap på 1940-talet, mycket kritisk mot "det alltför ivriga material-samlandet, som hotar att förstöra intresset för det mera tålmodsprövande tankeväckande vetenskapliga arbetet" (Pfannenstill, 1945:449). Han nämner därvid emellertid inte något som antyder en läsning av Steffens skrifter, även om man kan se tydliga likheter mellan de två i deras påverkan från tysk tidig sociologi och i ett helhetstänkande. Pfannenstill visar i sin historiska exposé att han inte intresserat sig för Steffens och andra samhällsforskarens socialpolitiska skrifter. Han påstår i stället att forskning kring "den sociala frågan" saknats i Sverige till skillnad mot i Tyskland (Pfannenstill, 1987: 25–26).

Det viktigaste dokumentet för osynliggörandet av Steffens insats som sociolog är den statliga utredningen "Betänkande angående socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor m m", avgivet av Socialvetenskapliga forskningskommittén (SOU 1946:74). Vid den tidpunkten fanns inga universitet i Stockholm och Göteborg, utan högskolor. De två statsuniversiteten låg i Uppsala och Lund. Bland de åtta sakkunniga i den senare utredningen återfinns Torgny Segerstedt, då i egenskap av professor i praktisk filosofi i Uppsala. Han hade redan i en skrivelse till universitetsberedningen föreslagit att det lämpligaste tillvägagångssättet vid nyskapandet av sociologi som universitetsämne skulle vara att låta det ske med anknytning till den praktiska filosofin. Från Lunds universitet kom liknande propåer. (SOU 1946:74, 79)

Det beslut som fattades av riksdagen, på grundval av utredningarna, blev att de dåvarande professorerna i praktisk filosofi fick välja om de ville flytta över till en ny professur i sociologi eller kvarbli vid det gamla. I det senare fallet, som valdes i Lund, skulle en biträdande lärarbefattning inrättas i sociologi. 1947 blev alltså Torgny Segerstedt professor i sociologi, medan den biträdande lärarbefattningen i Lund kom att innehåsa av Bertil Pfannenstill.

I utredningen från 1946 förekommer rena historieförfalskningen vad gäller sociologi. I en ambitiöst upplagd historisk genomgång av samhällsvetenskapen i Sverige får vi inledningsvis veta att landets första samhällsvetenskapliga professur inrättades 1622 i Uppsala i "vältalighet och statskunskap". En annan tidig professur var i nationalekonomi och juridik, 1741. Kombinationsprofessurer var vanliga ända in på 1900-talet. Då utredningen kommer till historieskrivningen kring sociologi, påstås det att sociologin "hittills främst kommit att anknytas till praktisk filosofi" (s 14), att professuren i Göteborg från 1903 gällt enbart nationalekonomi (s 15, 18, 113). Det blir förbryllande, då professor Gustaf Åkerman från Göteborg på ett annat ställe i utredningen särskilt påtalar att socialpolitiken borde brytas ut och inte längre höra samman med nationalekonomi (s 27). I utredningen görs ingen markering av att man faktiskt föreslår ett bortta-

gande av sociologi från Göteborgs högskola genom att byta ut kombinationsprofessuren mot en professor i nationalekonomi. I sammanställningen döljs detta på olika sätt (se s 85). I gengäld föreslås sociologi förekomma på samtliga universitet och högskolor, något som alltså inte drevs igenom förrän långt senare.

De sakkunniga ger en karaktäristik av sociologi som ämne och särskiljer då två delar, den ena med en ”starkt spekulativ”, den andra med en ”utpräglat empirisk” inriktning.

Bland representanterna för den spekulativa sociologien återfinns en rad kända franska och tyska vetenskapsmän. Den empiriska sociologien har däremot framförallt nått en rik utveckling i Förenta staterna. Någon tvekan torde inte råda om att, när man i Sverige talat om behovet av att införa sociologien som en vetenskaplig disciplin, man härmed avsett en empirisk vetenskap med uppgift att utforska de moderna samhällsförhållandena. (SOU 1946:74, 80)

Om utredarna hade tagit upp ”herr Steffen” (han omnämns faktiskt som detta på s 28, då i egenskap av en riksdagsman, som motionerat 1912 om inrättandet av professor i nationalekonomi i Uppsala) hade de fått bekymmer med klassificeringen. Herr Steffen, professor i sociologi och nationalekonomi, var nämligen både empiriker, som gjort omfattande datainsamlingar under resor i Europa, socialfilosof och anhängare av socialistiska idéer, inspirerad av tysk och fransk sociologi och filosofi. Troligen hade han klassificerats av utredarna som ”spekulativ”. Men de valde att i stället för en sådan klassificering stoppa honom under mossan och hoppades väl att ingen efterföljare skulle uppmärksamma honom. Men tiderna förändras.

II. Gustaf Steffens liv och verk

Gustaf Steffen föddes 1864 och växte upp tillsammans med sin mor i Stockholm. Modern var av judisk aristokratisk släkt, men var utstött på grund av att hon var ogift och hade en ”oäkta” son. Hon arbetade som tamburvakt vid Kungliga biblioteket, där amanuensen August Strindberg för övrigt träffade henne och blev fascinerad av henne. Både Steffen och hans mor finns med som figurer i Strindbergs litterära texter.

Uppväxtförhållandena påverkade Gustaf Steffen att bli ovanligt receptiv och kritisk till färdiga åsikter hos omgivningen. ”Jag är ett barn av orättvis förnedring och pinande ekonomisk nöd”, skriver Steffen och säger också att han blev ”egenvillig” och greps av ”studiepassion” i sin ungdom. Modern dog då Gustaf var 17 år och han begav sig då direkt efter studentexamen till Tyskland, driven av såväl studiepassionen som en äventyrlust. Han läste där naturvetenskapliga ämnen, kemi, fysik och mineralogi (Lilliestam, 1960:11–19). Han träffade tyska socialister, som introducerade honom i teoretisk marxism. Han började tidigt med att över-

sätta skrifter från tyska till svenska, såväl marxistiska teoretiska skrifter, som socialpolitiska studier. Han skrev långa brev, bland annat till August Strindberg, och lade fram sina teorier om filosofi, naturvetenskap och politik. Strindberg tog också med honom på en sociologisk studieresa till Frankrike, under vilken de två dock blev ovänner. Planerna var att fotografera och komma i kontakt med franska bönder och deras levnadsförhållanden. Strindberg sade tack och farväl till Steffen, som återvände till Berlin, något snöpligt, men med förvissningen att han varit mer teoretiskt kunnig i marxismens teori och bättre på logiskt tänkande. Steffen hade utmanat Strindberg som intellektuell och politiskt radikal. (Lagercrantz, 1979:182–186, Lilliestam, 1960:25–29)

I Tyskland blev Steffen påverkad, medvetet och omedvetet av den rationalistiska framstegstron, knuten till landvinningarna inom naturvetenskapen. Men hans intresse för samhällsekonomiska frågor och kontakten med historisk nationalekonomi, gjorde att han mer kom att utveckla en tro på social forskning och de induktiva metoderna. Han var kritisk till deterministiskt tänkande inom såväl naturvetenskap som tolkningen av samhällsutvecklingen. Steffen kallade sin ståndpunkt för kritisk realism. (Lilliestam, 1960:31)

År 1887 gifte sig Gustaf Steffen med Oscara von Sydow, en kvinna som han varit förlovad med redan under tiden i Tyskland, men som han nu återförenades med i London. Genom giftermålet blev Steffen indirekt släkt med A O Wallenberg, stiftaren av Stockholms enskilda bank. Syftet med att bosätta sig i England var dels att kunna återförenas med Oscara, dels att få träffa ledande socialister och gå vidare med de vetenskapliga studierna. I London träffade Steffen Friedrich Engels och Karl Kautsky bland andra, liksom anarkisten Peter Krapotkin och utopisten William Morris. Försörjde sig gjorde han som tidningskorrespondent åt svenska tidningar, dit han rapporterade om sociala och ekonomiska förhållanden i England.

Strejken i London vid dockorna följde Steffen på nära håll. Han skrev om vad som hände och analyserade strejkens orsaker och verkningar. Genom kontakten, dels med engelsk arbetarklass och dess sociala liv, dels med socialistiska intellektuella, utvecklade han aldrig någon partibunden och doktrinär socialism. Föutom tidningsartiklarna till svensk dagspress skrev han i Verdandis småskrifter om *Den industriella arbetarfrågan* och om *Normalarbetsdagen*. (Steffen, 1889, 1891)

Arbetet med dessa olika former av rapporteringar lade grunden till den sociologiska metod, som han senare presenterade med anknytning till filosofi och kunskapsteori. Vid sidan av det journalistiska arbetet hade han alltså de teoretiska studierna i naturvetenskap och i marxistisk teori bakom sig, liksom ett konstnärligt intresse. Han skrev ofta artiklar om litterära och konstnärliga händelser och han ville, särskilt efter kontakterna med

William Morris själv börja utveckla sin ”artistiska drift”. Intresset för konst och estetik accentuerades under den fem år långa vistelsen i Italien (1897–1902). Från Florens fortsatte han att skriva artiklar för svensk press, bland annat om socialfilosofi och kultur. Steffens estetiska orientering påverkade honom rent stilistiskt. Han hade ett mycket levande och målande språk, med många egna språkliga uppfinningar. Och ”sinnet för skönhet ger luft åt den sociala indignationen”, som han själv uttryckte det. (Lilliestam, 1960:45, 75 ff, 90)

Att med sin individualitet tjäna de sociala gemenskaperna är den värdigaste av sysselsättningar, enligt Gustaf Steffen. Den noblaste individualismen är medborgerlig till sin anda. ”Vi äro lågor som flamma upp och slockna, men hvilkas ljus dock beständigt finns till i de förändringar det åstadkommit uti andra lågors lyskraft” (Steffen, artikel i *Svenska Dagbladet* 2/5 1897, citerat från Lilliestam, 1960:81). Han såg samhället och individen som ett, där ”samhället är ett fundamentalt självstillstånd hos hvarje enskild. Det är den mest djupgående organisering och förstärkning af hans själslif. Samhället är i honom långt mer än han är i samhället” (Steffen, 1905–08, II, s 6). Och när samhället utvecklas, måste individen utvecklas, vilket dock inte är en automatisk process, utan påverkas av värden, ställningstaganden och handlingar. ”Samhällslifvet kräver och framdrifver ett socialt mer snabbtänkande och mer djuptänkande, ett i sitt sociala själslif rörligare och produktivare släkte”, men utvecklingen är beroende av människornas uppfostran och deras enskilda viljor. ”Hvad som förändrats från period till period är blott den erforderliga intellektuella och moraliska värksamhetsförmågans art.” En viktig uppgift för samhällsvetenskapen skulle vara att forska i människans eget väsen, i syfte att komma underfund med krafter och kunskapsvägar, vilka i sin tur skulle syfta till ett ”själfuppfostringsarbete”. (Steffen, 1905–08, II:6–11)

Individualismen och pläderingen för utbyggd samhällsforskning var inte alltid populära inslag inom den svenska arbetarrörelsen. Steffen trodde inte på massornas fattigdom och protester som den automatiska och viktigaste drivkraften i samhällsutvecklingen. Han frångick därmed deterministisk marxistisk teori och dominerande stämningar inom socialdemokratiens radikala delar. 1911 blev Steffen riksdagsman, med stöd från Hjalmar Branting och mötte då häftig kritik från ungdomsförbund och arbetarföreträdare inom partiet. Gustaf Steffen brukar klassificeras som katedersocialist och fabian, de som trodde mer på statliga och intellektuellt framtagna modeller för samhällsutvecklingen än massornas armod och rörelse för förbättring. I mer breda kretsar torde hans rapporteringar från engelska arbetares sociala förhållanden ha rönt större uppskattning. Han hade varit budbäraren från utlandet i många år och gjort sig känd som folkbildare inom historia, nationalekonomi och sociologi.

Steffens sociologi kan indelas i två grenar. Dels är det den empiriska socialvetenskapliga forskningen han bedrev med stöd av den Lorénska fonden. Det var en fond instiftad av studenten Lorén, varifrån ekonomiska medel gavs till dem som ville studera sociala problem. Steffen skrev med hjälp av dessa medel om engelska arbetares villkor från medeltiden till in på 1800-talet. *Studier öfver lönesystemets historia i England* publicerades 1895 och 1899 och boken *Lönearbetaren och samhället* utkom 1900. Han omarbetade och utvidgade texterna och utgav dem på tyska i tre delar, 1901–1905. På grundval av dessa skrifter avlade han en doktorsexamen vid universitet i Rostock 1902. Det var en medveten akademisk meritering, i syfte att få en av de tre professurerna vid Göteborgs högskola. Detta företag lyckades också 1903.³

En av slutsatserna från dessa digra verk var förkastandet av marxistisk mekanisk nationalekonomi, där Marx gått alltför deduktivt till väga. Induktiva ekonomiska undersökningar kom till nya och bättre resultat än marxistiska deduktioner. (Lilliestam, 1960:56–60)

Låt oss inrätta en professur i sociologi, uttalade Steffen 1895 i samband med Viktor Rydbergs bortgång. Det vore det bästa sättet att hedra den svenske skalden, som hade förstått att politiska aktualiteter stod i förbindelse med gångna tiders historia. Han stod dessutom för ett kulturideal ”bortom den krassa, moraliskt och kulturellt blinda storindustrialismens lifsfarliga tyranni”. 1896 skrev Steffen så *Några tankar om sociologin* och opponerade sig där mot August Comtes mekanism och Herbert Spencers biologism. Steffen vill i stället ha en socialfilosofi, grundad på empiriska undersökningar av människans sociala liv. Steffen skrev sina första utkast till ett större verk om sociologi redan 1896, men fullföljde det inte förrän 10–15 år senare som professor. Han hade då tagit del av den franske filosofen Henri Bergsons verk. Detta inflytande blev mycket betydelsefullt. J F Battail, som skrivit om bergsonismen i Sverige, karaktäriserar Gustaf Steffen som ”entusiast”. (Battail, 1979, Lilliestam, 1960: 67–74)

Den andra grenen av Steffens sociologi handlar om lärande, självförverkligande och förhållandet mellan individ, natur och samhälle, där Bergsons teorier om tiden, den fria viljan och intuitionen genomsyrar texterna. Steffenforskare tvistar om när inflytandet från Henri Bergson kom. Var det 1909 eller tidigare? (Lilliestam, 1960:131). Klart står att Gustaf Steffen utvecklat Bergsons tankar i sociologisk riktning och att han tidigt uttryckt teorier om lärande, helt förenliga med Bergsons livs- och kunskapsfilosofi. Steffens ”själsutforskning” ledde honom fram till att människan har en såväl intellektuell som intuitiv förmåga, vid sidan av instinkterna. Att i skolan enbart syssla med ”bokstafspedanteri” ledde endast till att eleverna blev ”minnesapor” och ”andliga krymplingar”. Samhällsmedborgare med goda kunskaper och ett demokratiskt sinne, krävde en utbildning byggande på såväl teoretiska studier som direktkon-

takt med natur, teknik och samhällsliv. Utbildning handlar om att lära sig "konsten att lefva samhällslif" och detta innebär att studera historia, naturvetenskap, sociologi och där använda sig av introspektiv psykologi för att veta hur kunskapsprocessen går till. Den sinnliga erfarenheten betyder lika mycket som de intellektuella operationerna. (Steffen, 1905–08, III)

Studiet av de högsta begåvade ansåg han hade lärt honom mer än något annat om livet innebörd: "Snillet är ett odelbart stycke lif, som lefver med sina rötter djupast ned i naturens sköte och lefver med sin krona högst uppe i de religiösa, moraliska, intellektuella och estetiska värdenas rymder" (Steffen, 1905–08:63). Längst kommer man som människa och samhällsvarelse om man utvecklar såväl sin intuitiva som sin intellektuella kapacitet. "Vad intelligensen med nödvändighet saknar begrepp för, livet självt, det ha vi den rikaste, mest levande kunskap om genom intuitionen" (Steffen, 1910–11, I:62) Här bygger Steffen sin kunskapsteori på Henri Bergsons vitalistiska filosofi. Detta var också demokratins psykologi, enligt Steffen, där man framför allt måste göra sig kvitt vidskepelser och fördomar. Botemedlet är nära umgänge med naturen, otaliga former av socialt umgänge samt bejakande, men också självkritisk, introspektion i det egna själslivet.

Inspirationen från Henri Bergson återfinns också hos Steffen i hans syn på kausalitet och förändring. Med dagens språkbruk talar vi om flöden och irreversibla processer. Men redan på Bergsons och den svenska sociologen Steffens tid fanns ett ifrågasättande av det mekaniska kausalitetstänkandet och tron på eviga lagar i naturen och samhällslivet. Framtiden var i princip oförutsägbar och av stor betydelse för utvecklingen var människors fria vilja. (Steffen, 1910–1911)

Mot slutet av Steffens levnad, efter inträdet i och utträdet ur det politiska livet som riksdagsman, skedde en omsvängning i teoretisk och filosofisk inriktning. Närmast kan man betrakta omsvängningen som en tillbakagång till mekanisk evolutionism, något som Steffen så energiskt kritiserat i sin ungdom, då han tagit del av Spencers sociologi. I *Världsåldrarna*, som utkom i tre band 1918–20, beskrev Steffen hur alla samhällen förväntades genomgå sju olika stadier, varav det västerländska samhället ansågs befinna sig i mitten av sista stadiet. Han hade då också dragits in i krigspolemiken och pläderat för ett svenskt ställningstagande för Tyskland i kriget, även det på grundval av evolutionistiska mekaniska teorier. Han blev utesluten ur socialdemokratiska partiet 1917, men återkom senare 1922, sedan han fått ett uppdrag av Hjalmar Branting att medverka i socialiseringsutredningen (Lilliestam, 1960:169, 249, Steffen, 1914–17, 1918–20). Viktigt är dock att påpeka att Steffen publicerade sociologiska texter med inriktning mot den empiriska socialvetenskapliga forskningen så sent som 1918. En intressant historisk genomgång av bostadsförhållanden ur sociologisk och socialpolitiskt perspektiv gjordes på uppdrag av

den ur sociologisk och socialpolitiskt perspektiv gjordes på uppdrag av Bostadskommissionen (Steffen, 1918).

Gustaf Steffen dog i april 1929, 64 år gammal. Han var besviken över misslyckandet att inte själv få de befattningar inom akademien han önskat. Han var också mot slutet av sin levnad besviken över världshändelserna. Läromästaren Henri Bergson hade tagit en motsatt ställning i första världskriget, i jämförelse med Gustaf Steffen. Krig i alla former innebär en livsförnekelse, enligt Bergson, och Tysklands angrepp på andra stater var ett utslag av mekaniskt livsfientligt tänkande och handlande (Bergson, 1915). Steffen hade i krigspolemiken förlorat mycket av sin status i såväl politiska som vetenskapliga kretsar. Men hans tyskvänliga hållning förklarar inte hela undanträngandet ur svensk sociologihistoria.

III. Om orsaker till osynliggörandet

Om vi nu återgår till den process, där Gustaf F Steffen blir osynliggjord i historieskrivningen, så bör det först påpekas att han generellt sett inte är en bortglömd man, inte inom arbetarrörelsen och inte heller i den socialpolitiska historien (Olsson, 1990). Intressant är att han omnämns i termer av "sociolog" i olika sammanhang. Låt mig ta några exempel.

Olof Lagercrantz omnämner Steffen i sin biografi över August Strindberg i samband med beskrivningen av en resa, som den unge Steffen och Strindberg gjorde tillsammans. Lagercrantz förklarar för läsaren att Strindbergs medresenär senare "skulle komma att göra en betydelsefull insats som nationalekonom och sociolog" (Lagercrantz, 1979, s 182).

Sedermera professorn i statskunskap Carl Arvid Hessler tenderade i sociologi för Gustaf Steffen, endast ett halvår före dennes död. Hessler beskriver Steffen som en kulturpersonlighet, som ingav vördnad och har utvecklats till en "sociolog, med en strävan att nå en helhetsbild av människan och samhället" (Hessler, 1982:149).

Även Ernst Wigforss hade Steffen som lärare i Göteborg.

Steffens föreläsningar hade jag börjat besöka redan första hösten i Göteborg. Det var en verklig överraskning att i den som journalist bekante Steffen finna en tysk-professorlig systematiker. Men han var inte utan humor i föreläsningarna. Steffen var den tredje av professorerna vid Högskolan som övade inflytande på samhällstänkandet. (Wigforss, 1950:355)

Wigforss beskriver hur Steffen introducerade Bergsons tänkande i Göteborg och att Wigforss recenserade Steffens bok 1910. "Jag fick en anmodan att skriva om Steffens sociologi i *Social Tidskrift*, och en liten artikel kom i december 1910" (Wigforss, 1950, s 361).

Vidare är det värt att notera att Harald Swedner, själv sociolog och professor emeritus i socialt arbete, nämner Gustaf Steffen i en bred exposé

över framväxten av forskning och utbildning inom socialt arbete. Swedner skriver om "sociologen och nationalekonomen" Gustaf Steffen och dennes idéband till centraleuropeisk katedersocialism och revolutionär samhällskritik. (Swedner, 1983:34, 36)

Åke Lilliestam har skrivit en noggrann och omfattande biografi över Gustaf Steffen – samhällsteoretiker och idépolitiker (Lilliestam, 1960). I biografien finns särskilda avsnitt om såväl nationalekonomisk, som sociologisk och historieteoretisk forskning. Ett kapitel ägnas åt "Steffen som sociologisk kunskapsteoretiker 1907 och 1910–11".

Dessa citat från olika källor, har mer att göra med synliggörandet av Steffens verksamhet. Steffen har blivit hågkommen som både sociolog och politiker. Det är som sociolog han nämns, då han är resesällskap till August Strindberg respektive inspiratör till politikern och ideologen Ernst Wigforss.

Osynliggörandet tycks handla om en intern akademisk historieskrivning inom svensk sociologi, där Torgny Segerstedt tycks ha spelat en viktig roll. Det vore emellertid alltför osociologiskt att dra slutsatser att enbart individuella faktorer ligger bakom en viss företeelse eller händelse. Kampen och statusskillnaderna mellan högskolor och universitet kan ha spelat en roll. Göteborgs högskola och dess historia, pionjärtiden för övrigt beskriven av Otta Sylwan (Sylwan, 1916), var ingenting att räkna med ur universitetsperspektiv. En sådan motsatsställning finns det motsvarigheten till än idag.

Samhällsklimatet och de politiska omständigheterna på 1940-talet torde dock vara av större betydelse. År 1946 befann sig socialdemokraterna i regeringsställning. Det blåste påtagliga amerikavindar och det fanns ett förnekande av samröre med Tyskland efter kriget.⁴ Optimism och modernism präglade samhällsklimatet och i den svenska statsapparaten fanns en kader av utredare, som behövde utbildning. Aspiranterna på sociologiska poster valde då att lyssna på denna efterfrågesituation och erbjöd sina tjänster med en brett upplagd sociologi, innehållande övningar i "fältstudier" och tunga datainsamlingar. Att ta fasta på ett arv med fransk intuitionsfilosofi, tysk teoribildning och socialistiska idéer var inte passande. Därför gömdes Gustaf Steffen undan i historieskrivningen.

IV. Förnyad aktualitet

Effekterna av detta osynliggörande får emellertid negativa konsekvenser. När det nu åter börja användas begrepp som "intuition", flöden och nödvändigheten av processtänkande, så torde sociologistuderande och deras lärare många gånger vara ovetande om den forskning som faktiskt bedrivits inom ramen för svensk sociologi i dess barndom och då med anknyt-

ning till europeisk intellektuell tradition.⁵ Det har från min sida krävts ett omfattande detektivarbete för att få fram uppgifter om Gustaf Steffens sociologi. Vägarna dit gick via ett intresse för fenomenologi och Henri Bergsons intuitionsfilosofi. Det kanske skall nämnas att min utbildning till sociolog ägt rum främst i Uppsala och Umeå.

Bland de dagsaktuella frågorna jag syftade på ovan, vill jag nämna tre. Den första handlar om professionalism och intuition, där yrkeskunnandet kläs i termer av intuition, tyst kunskap och att handla på känn. Frågan är i allra högsta grad sociologisk till sin karaktär, bland annat för att den innehåller en maktaspekt.⁶ Den andra frågan handlar om sökandet efter ett helhetstänkande mellan samhälle och natur, där samhällsanalysens plats i miljöförstörelsens och miljömedvetenhetens tidevarv får ökad spridning. Den så kallade ”gröna” sociologin torde komma att växa och knytas samman med naturvetenskaplig forskning. För det tredje vill jag nämna den aktuella och livliga kunskapsteoretiska diskussion, som analyserar kombinationen av människans intellektuella och intuitiva kapacitet. Idag är det hjärnforskare som skriver och föreläser om detta ämne, snarare än sociologer. Men det har såväl psykologiska som livsfilosofiska och samhällseliga aspekter. I alla dessa frågor har Gustaf Steffen något att säga, främst i den sociologiska kunskapsteorin om intuition och förhållandet mellan det levande och det mekaniska.

Att studera Steffen innebär också att lära av hans misstag. Som jag ser det gjorde han klavertrampet att ta ställning för Tyskland i kriget och plädera för ett svenskt stöd åt Tyskland, liksom han under senare delen av sin levnad analyserade Världsåldrar ur ett evolutionistiskt mekaniskt perspektiv. Han hade då frångått den sociologiska tolkningen av Bergsons intuitionsfilosofi, vilken kräver mer av direktkontakt med människor och deras sociala värld. Som riksdagsman fjärmade han sig från den verklighet han mött som barn i ett ekonomiskt fattigt Stockholmhem och som ung resenär i Europa med studier av engelska arbetares förhållanden. Det var i mötet mellan dessa konkreta egna erfarenheter och intellektuella teoretiska studier som Steffens sociologi blomstrade.

NOTER

¹ I en nyligen utkommen idéhistorisk översikt över de olika vetenskapernas internationella tendenser, beskrivs på samma sätt den svenska sociologin med start 1947 och med blickarna riktade västerut (Sörlin, 1994). Ingenting sägs om det tidiga inflytandet från Tyskland, England och Frankrike.

² Bertil Pfannenstill skrev en erinran med anledning av missnöje över de sakkunnigas (Torgny Segerstedt och Gunnar Boalt) utlåtande (Pfannenstill, 1955).

³ För en mer fullständig förteckning över Steffens publikationer, se Lilliestam (1960).

⁴ I en avhandling kring framväxten av den tekniska svenska forskningen (Björck, 1992) framgår att man även där kan se en tydlig förskjutning från ”Tyskland”, ”bildning” och ”sanning” till ”Amerika”, ”konkurrenskraft” och ”tekniska framsteg”. 1940-talet är här ett betydelsefullt årtionde för nytt språkbruk kring vetenskapens legitimering.

- ⁵ Intressant är att Gustaf Steffen och den av Bergson influerade intuitionismen inte behandlas i den svenska mjukdatadebatten. (Eriksson, 1978) Begreppet intuition nämns, men inte intuitionsfilosofins tradition i Sverige och Frankrike. Steffen avfärdas av Zetterberg som pro-tysk socialist (Zetterberg, 1966).
- ⁶ Begreppen tyst kunskap, förtrogenhet och intuition har använts i debatten som synonyma. För en kritisk granskning av användandet av begreppen och för en filosofisk genomgång, se Rolf (1991).

LITTERATUR

- Allardt, E. (1973) 'Om svensk sociologi', *Sociologisk Forskning*, 2/1973.
- Bergson, H. (1915) *Krigets betydelse*, W & W, Stockholm.
- Batail, J-F. (1979) *Le mouvement des idées en suède à l'age de bergsonisme*, Bibliothèque Nordique, Paris
- Björck, H. (1992) *Teknikens art och teknikernas grad. Föreställningar om teknik, vetenskap och kultur speglade i debatterna kring en teknisk doktorsgrad, 1900–1927*, KTH, Stockholm.
- Bra Böckers lexikon*, band 19, 1981.
- Eriksson, I. (1978) 'Soft-Data Sociology', *Acta Sociologica*, 21
- Fridjonsdottir, K, (red) (1987) *Om svensk sociologi*, Carlssons förlag, Uppsala.
- Hessler, C. A. (1982) 'Att lära känna samhället', *Statsvetenskaplig tidskrift*, 3/1982.
- Lagercrantz, O. (1979) *August Strindberg*, W & W, Stockholm.
- Lilliestam, Å. (1960) *Gustaf Steffen, samhällsteoretiker och idépolitiker*, Akademiförlaget Gumpers, Göteborg.
- Olsson, S. E. (1990) *Social Policy and Welfare State in Sweden*, Arkiv, Lund.
- Pfannestill, B. (1943) *Sociologiens grundföresättningar. En vetenskapskritisk undersökning*, Glerups, Lund.
- Pfannestill, B. (1945) 'Sociologien som vetenskap', *Statsvetenskaplig tidskrift*, 5/1945.
- Pfannestill, B. (1955) *Teoriproblem inom sociologien, Erindringer med anledning av de sakkunnigas utlåtanden angående precepturen i sociologi vid Lunds universitet*, Glerups, Lund.
- Pfannestill, B. (1987) 'Från praktisk filosofi till sociologi', i Fridjonsdottir, K (red), 1987.
- Rolf, B. (1991) *Profession, tradition och tyst kunskap*, Nya Doxa, Lund.
- Segerstedt, T. (1987) 'Svensk sociologi förr och nu', i Fridjonsdottir, K (red), 1987.
- Sociologin i Sverige* (1988). Vetenskap, miljö och organisation, Utvärdering av svensk sociologi av Erik Allardt, Sverre Lysgaard och Aage Böttger Sörensen, HSFR/UHÅ, UHÅ-rapport 1987:18, Uppsala.
- SOU 1946:74, Betänkande angående socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor m m, avgivet av Socialvetenskapliga forskningskommittén, Eckesiastik departementet, Stockholm.
- Steffen, G. F. (1889) *Den industriella arbetarfrågan, Nutidens förnämsta sociala spörsmål*, Verdandis småskrifter, nr 11.
- Steffen, G. F. (1891) *Normalarbetsdagen*, Verdandis småskrifter, nr 33.
- Steffen, G. F. (1905-08) *Sociala studier. Försök till belysning af nutidens samhällsutveckling*, sex delar, Gebers, Stockholm.
- Steffen, G. F. (1910–11) *Sociologi. En allmän samhällslära*, fyra delar, Gebers, Stockholm.
- Steffen, G. F. (1914–17) *Krig och kultur*, fyra delar, Bonniers, Stockholm.
- Steffen, G. F. (1918) *Bostadsfrågan i Sverige ur sociologiska och socialpolitiska synpunkter*, Bostadskommissionens utredningar, IX, Stockholm.
- Steffen, G. F. (1918–20) *Världsåldrarna*, tre delar, Gebers, Stockholm.
- Swedner, H. (1983) *Socialt arbete*. En tankesamling, Liber, Lund.

- Sylwan, O. (1916) *Översikt av Göteborgs högskolas uppkomst och dess utveckling 1891–1916*, Göteborgs Högskolas Årsskrift, 22.
- Sörlin, S. (1994) *De lärdatas republik. Om vetenskapens internationella tendenser*, Liber-Hermods, Malmö.
- Wigforss, E. (1950) *Minnen*, I, Tiden.
- Zetterberg, H. (1966) 'Traditioner och möjligheter i nordisk sociologi', *Sociologisk Forskning*, 1/1966.

SUMMARY

Ingalill Eriksson

The Hidden History of Swedish Sociology – The Case of Gustaf Steffen

According to the official history of Swedish sociology, it started in 1947 when Torgny Segerstedt was appointed professor in sociology at the University of Uppsala. This article treats the largely hidden history of Gustav Steffen (1864–1929), who was professor in sociology and economics in Gothenburg 1903–1929. Steffen was oriented towards Europe and lived many years in Germany, England and Italy. He worked as a correspondent for Swedish newspapers and he made several empirical studies of relevance for social policy. Steffen was also a social democrat and member of parliament. The sociology of Gustav Steffen was influenced by the philosopher Henri Bergson, especially his philosophy of intuition. According to Steffen, the most important task is to promote a life in close contact with both nature and society and combined with studies in philosophy and science. Today, when there is a renewed interest in the relation between professional knowledge and intuition, and in ecology and intuition, students in sociology should know more about this pioneer of Swedish sociology. Gustav Steffen was hidden partly for political reasons and partly because his sociology did not fit the scientific ideal of the first generation of Swedish sociology. Today, times may be ripe for an appreciation of Gustav Steffen as a sociologist.